

Sectornota sector voeding

De sectornota voeding is een intern achtergronddocument voor meerdere jaren. De nota beschrijft de sector voeding en belangrijke ontwikkelingen. We proberen in de nota een aantal conclusies te trekken die belangrijk zijn voor het jaarlijkse arbeidsvoorwaardenbeleid in de sector voeding. De cijfers in deze nota komen uit meerdere bronnen. Die bronnen gebruiken verschillende indelingen en definities. De cijfers zijn daarom niet zonder meer met elkaar te vergelijken. Ze moeten daarom meer als illustratie gezien worden, dan als vergelijkingsmateriaal.

1. De sector voeding in vogelvlucht

Dit hoofdstuk is een schets van de sector voeding in Nederland. Het is een beschrijving, geen mening van CNV Vakmensen. De sector voeding is groot en complex. Een volledige beschrijving is ondoenlijk. Het hoofdstuk heeft noodgedwongen dan ook een beetje het karakter "grote stappen, snel thuis". Een korte beschrijving van de (belangrijkste) cao's is in de bijlage te vinden.

De sector voeding in Nederland

De sector voeding in Nederland valt uiteen in twee delen. Het eerste deel is wat wel de primaire sector wordt genoemd. Het tweede deel is de voedingsmiddelenindustrie. De primaire sector bestaat uit akkerbouwers, tuinders, veetelers, vissers en kwekers van planten en dieren. En de daarbij behorende ondersteunende bedrijven en bedrijfstakingen. De voedingsindustrie bestaat uit de grote en kleine producenten die de voortbrengselen van het land en de zee bewerken en verwerken, voordat die hun weg vinden naar de consument. Bij de agrarische sector hoort ook een omvangrijk onderwijsstelsel. Dat bestaat uit gespecialiseerd agrarisch onderwijs op middelbaar, hoger en wetenschappelijk niveau. Kennis als zodanig wordt ook steeds belangrijker. De ontwikkeling en toepassing van kennis helpt Nederland zijn vooraanstaande positie in de wereld te behouden. Kennis als zodanig wordt echter ook een steeds belangrijker exportproduct. Met steun van Nederlandse kennis worden in andere landen projecten uitgevoerd en bijvoorbeeld fabrieken opgezet. De sector in zijn geheel kampt met een krimpende werkgelegenheid, maar kent tegelijkertijd in sommige delen een tekort aan geschoolde mensen, bijvoorbeeld op het gebied van levensmiddelentechnologie.

Topsectoren

In het topsectorenbeleid zijn er twee topsectoren die zich op de voeding richten: 'agro&food' en 'tuinbouw en uitgangsmaterialen'. Topsectoren zijn sectoren met een sterke markt- en exportpositie. Er is ook veel kennis in de sector aanwezig. In een topsector bestaat een sterke samenwerking tussen ondernemers en kennisinstellingen. Topsectoren kunnen een vernieuwende bijdrage aan maatschappelijke uitdagingen leveren. Voor vakbonden is in de topsectoren nooit plaats geweest.

De overheid ondersteunt topsectoren financieel. Eventueel ook in het buitenland. Het topsectorenbeleid wordt verder uitgewerkt door de overheid, samen met ondernemers en onderzoekers uit die topsectoren. Er is bij de start van het topsectorenbeleid 1,5 miljard euro beschikbaar gesteld.

In het topsectorenbeleid wordt geld vrijgemaakt voor onderzoek en samenwerking tussen bedrijven en kennisinstellingen. Met de topsectoren zijn "innovatiecontracten" afgesloten. Daar staan maatregelen, plannen en afspraken in. De contracten moeten vernieuwende producten en diensten mogelijk maken. Die moeten de komende jaren de topsectoren versterken. Voor ICT, nanotechnologie¹ en "biobased economy" zijn aparte agenda's opgesteld.²

Topsector agri&food.

De topsector agri&food is goed voor 6% van de productie en 3% van de toegevoegde waarde in Nederland³. Deze topsector omvat alles rond voedsel. Dat is allereerst de primaire productie (gewassen en dieren). Verder het bewerken, verwerken, vermarkten en de distributie ervan (Vermarkten valt grotendeels onder de sector handel van CNV Vakmensen. Distributie valt onder de sector vervoer).

¹ Nanotechnologie gaat over zeer kleine deeltjes van stoffen, die omdat ze zo klein zijn, speciale eigenschappen hebben.

² www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ondernemersklimaat-en-innovatie/investeren-in-topsectoren

³ Monitor topsectoren, CBS, 2015

Met een geraamde productie van 79,5 miljard euro in 2014 is de agri&food de op twee na grootste topsector. De sector agri&food kent veel zelfstandigen, rond de 91.000. Dat is het hoogste aantal zelfstandigen van alle topsectoren⁴.

De sector agri&food wil de leidende positie die zij in de wereld heeft vasthouden. Voor de periode 2012 – 2020 zijn er drie grote kansen voor groei in economische waarde en maatschappelijk belang⁵:

1. meer met minder
2. hogere toegevoegde waarde
3. internationaal leiderschap

De sector agri&food kiest zijn ambities vooral in de grote volumes die op efficiënte wijze geproduceerd worden. De inzet op een hogere toegevoegde waarde moet leiden tot hogere marges voor iedereen in de keten. Of dit lukt, is wel de vraag. De sector zet nu vooral een zo groot mogelijke volume af tegen een zo laag mogelijke prijs. Het nadeel hiervan zijn een enorme druk op de bedrijven en een beperking van de mogelijkheden te innoveren⁶. In het hoofdstuk "trends" kijken we verder naar de rol van de prijsvorming in de sector.

Topsector Tuinbouw en uitgangsmaterialen.

De topsector tuinbouw en uitgangsmaterialen kan je in twee delen onderverdelen. Enerzijds de tuinbouw. Anderzijds de uitgangsmaterialen (uitgangsmaterialen zijn producten zoals pootgoed, plantgoed en zaaizaad). Ook bedrijven in verwerking, toelevering, handel en distributie vallen onder de topsector. De topsector is een brede sector. Deelsectoren zijn bijvoorbeeld groenten, fruit, bomen, bloemen en bollen. Maar bijvoorbeeld ook het bouwen van kassen. Kenmerkend voor de tuinbouw en uitgangsmaterialen is de grote uitvoer van goederen. Ongeveer drie kwart van de tuinbouwproductie gaat naar het buitenland. De tuinbouw en uitgangsmaterialen geeft veel uit aan innovatie. In 2010 was dat bijna 500 miljoen euro. Dat is iets meer dan 5 % van de toegevoegde waarde. Hiermee scoort de topsector tuinbouw en uitgangsmaterialen ruim twee keer hoger dan het landelijk gemiddelde (2,5%).⁷

De topsector tuinbouw en uitgangsmaterialen wil in 2020 wereldmarktleider zijn in duurzame oplossingen. Niet alleen voor zekerheid en veiligheid van voedsel. Ook voor gezondheid, geluk en welbevinden. De belangrijkste maatschappelijke taak voor de komende (tientallen) jaren is en blijft het voorzien in de wereldwijde en toenemende vraag naar gezond, veilig en voldoende voedsel.⁸

Conclusie

Vanuit het topsectorenbeleid is de inzet voor de sector voeding:

- *marktleider blijven*
- *duurzaamheid*
- *hoge productie*
- *toegevoegde waarde realiseren*

De thema's duurzaamheid en hoge productie zijn ingevuld vanuit een werkgeversbenadering. De invulling van duurzaamheid richt zich niet op de duurzame inzetbaarheid van werknemers in de sector. Hoge productie raakt ook arbeid, bijvoorbeeld de inzet van arbeid en werkdruk. CNV Vakmensen vindt het jammer dat vakbonden niet deelnemen aan het topsectorenbeleid en dat het onderwerp arbeid er geen plek in heeft.

Aandeel in de economie

In 2013 droeg het Nederlandse "agrocomplex" bij aan 8,3% van de toegevoegde waarde van de Nederlandse economie. En het droeg bij aan 8,5% van de Nederlandse werkgelegenheid.⁹

⁴ Monitor topsectoren, uitkomsten eerste meting, CBS, 2012

⁵ Topsectoren.nl/agri-food/ambitie

⁶ Food 2030, samenwerking vanuit een nieuwe mindset, ING, 2013

⁷ Monitor topsectoren, uitkomsten eerste meting, CBS, 2012

⁸ Topsectoren.nl/tuinbouw/ambitie

⁹ Landbouweconomisch bericht 2015, LEI 2016

Binnen de sector zien de aandelen er als volgt uit (cijfers 2013):

Complex	Aandeel toegevoegde waarde	Aandeel werkgelegenheid
Akkerbouw	22%	17%
Grondgebonden veehouderij	30%	33%
Glastuinbouw	22%	19%
Intensieve veehouderij	15%	19%
Opengrond tuinbouw	10%	11%
Visserij	1,7%	1,3%

In de periode 2001 – 2011 groeide de toegevoegde waarde in euro's met 28%. Van € 40,6 miljard tot € 52 miljard. Het aandeel in de totale economie daalde licht in deze periode. Dit kwam waarschijnlijk door de achterblijvende prijsontwikkeling van land- en tuinbouwproducten. De prijzen stegen gemiddeld sneller in Nederland. In de periode 2009 – 2011 is het gemiddelde aandeel echter weer iets hoger.

In dezelfde periode daalde de werkgelegenheid in de sector met 6%. De werkgelegenheid in Nederland groeide in die periode met 1%. De groei van de toegevoegde waarde per arbeidsjaar van het totale agrocomplex kwam daardoor hoger uit dan gemiddeld. Het op buitenlandse grondstoffen gebaseerde deel van het agrocomplex¹⁰ groeide verhoudingsgewijs sterker dan het op binnenlandse grondstoffen gebaseerde deel.

De voedings- en genotsmiddelenindustrie omvat 5900 bedrijven en ongeveer 155.000 banen. Dat is 17% van de werkgelegenheid in de industrie. De omzet is ongeveer € 66 miljard. Daarmee is de voedings- en genotsmiddelenindustrie het grootste onderdeel in de industrie in Nederland. Ze is goed voor 21% van de totale omzet van de industrie. De vleesverwerkende industrie, de zuivelindustrie, de spijsoliën en vettenindustrie en de diervoederindustrie zijn hierbinnen de grootste onderdelen.

Sinds 2014 trekt de economie weer aan. Het bedrijfsleven investeert weer. Vooral de voeding- en genotsmiddelenindustrie laat volgens het CBS een sterke stijging van de investeringen zien ten opzichte van een jaar eerder. In de voorliggende jaren liet de voeding- en genotsmiddelenindustrie ook al een groei in de investeringen zien. Ook voor de komende jaren wordt een bescheiden economische groei verwacht.¹¹ Het herstel van de economische groei komt in eerste instantie vooral door de export. Inmiddels nemen bestedingen door consumenten ook weer toe. Bedrijfstakken met een sterk MKB karakter hebben het wel moeilijker dan andere sectoren. Ondernemers in die bedrijfstakken zoeken hun kansen bijvoorbeeld in het verbreden van hun aanbod of ze doen er andere activiteiten naast.

Door de boycot van Rusland is het aanbod nog groter geworden en liggen de prijzen nog lager. De producten die naar Rusland gingen, moeten immers ergens anders verkocht worden. De boycot is niet de belangrijkste oorzaak, maar geeft kennelijk wel net het duwtje aan veel bedrijven in de glastuinbouw.

Export

De sector voeding exporteert veel. Nederland is de tweede exporteur van voedingsproducten ter wereld. Veel producten die in Nederland worden geproduceerd, gaan naar het buitenland. Dit zijn producten die op basis van Nederlandse "grondstoffen" zijn geproduceerd en producten op basis van eerder geïmporteerde "grondstoffen".

In 2012 is de handel gegroeid, net als in 2011. De waarde van de invoer steeg met 5,7%. De waarde van de uitvoer steeg met 4,4%. De totale invoer was €51,3 miljard, de totale uitvoer € 76,2 miljard. Het agrarische handelsoverschot van Nederland is daarom gestegen met 0,5%. Dat komt helemaal voor rekening van de handel met EU-lidstaten. Ruim 80% van de export van de voeding- en genotsmiddelenindustrie gaat naar Europa. Ruim 60% van de import komt uit Europa.¹² Duitsland is onze belangrijkste handelspartner. België, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk volgen. Bij de export naar Duitsland gaat het vooral om groenten en fruit, sierteelt, zuivel, eieren en vlees. De belangrijkste producten bij de invoer uit Duitsland zijn zuivel, vlees, granen en graanbereidingen.

¹⁰ Bedrijven die hun grondstoffen uit het buitenland halen, bijvoorbeeld soja.

¹¹ Verschillende berekeningen van het Centraal Planbureau. Die voorzien voor 2014 en 2015, maar ook in de jaren daarna economische groei.

¹² Landbouweconomisch bericht 2015, LEI, 2016

De invoer van zuivel bestaat vooral uit onverwerkte melk, wei en mager melkpoeder. Deze producten worden gebruikt als grondstof in de voeding- en genotsmiddelenindustrie

Vergelijking van de totale Nederlandse handel met de agrarische handel.

Totale handel, in € miljard				Agrarische handel, in € miljard			
	import	export	saldo		import	export	saldo
2011	363,9	381,2	27,1	2011	47,7	72,2	24,5
2012*	379,2	392,8	13,6	2012*	50,4	75,4	25,0

Bron: CBS, LEI-bewerking

*) raming

De handelsbalans met landen buiten Europa is negatief. We voeren uit landen buiten Europa meer in dan we naar ze uitvoeren. Nederland importeert vooral oliezaden, veevoedergrondstoffen, (tropisch) fruit, cacao- en koffiebbonen. We exporteren vooral bewerkte producten als zuivel, dranken, koffie, thee, cacao(producten) en sierteeltproducten.

Een aparte positie nemen de coöperaties in. Deze richten zich steeds vaker op het buitenland. Met de Nederlandse kennis worden door coöperaties in het buitenland bedrijven opgericht. Leden van de coöperaties hebben minder (of geen) invloed op deze buitenlandse bedrijven. De coöperatie als zodanig verandert hierdoor. Als een uitbreiding naar het buitenland goed gaat, hoeft dit geen probleem te zijn. Gaat het niet goed, zoals bij VION, dan zijn de gevolgen in Nederland voelbaar.

Sinds 2014 is er een boycot ingesteld tegen Rusland in verband met de crisis in de Oekraïne. In antwoord daarop heeft Rusland een tegenboycot ingesteld voor producten uit onder andere Nederland. De sector voeding is meer dan gemiddeld afhankelijk van export. Rusland is de een na grootste exportpartner buiten de EU. Voor de sector voeding als geheel lijkt de boycot verrassend genoeg geen grote gevolgen te hebben. 80% van de export vindt dan ook binnen de EU plaats. Voor export buiten de EU zijn er kansen. Er zijn ook ontwikkelingen die remmend kunnen werken. Zo heeft China, het derde exportland buiten de EU, plannen om meer zelfvoorzienend te worden¹³.

De omzet in de voeding- en genotsmiddelenindustrie steeg in het vierde kwartaal van 2015 met 2,7%. In de voedingsmiddelenindustrie was de stijging 2,5%, in de drankenindustrie 3,2%. De tabaksverwerkende industrie liet een stijging van 11,3% zien na 6 kwartalen van krimp. De afzetprijzen van voedingsmiddelen blijven dalen. De prijsdaling in de zuivel speelt een rol. Die prijsdaling is het gevolg van het afschaffen van de melkquota. Ook de prijzen van graan, rijst en andere grondstoffen daalden.¹⁴

¹³ Landbouweconomisch bericht 2015, LEI, 2016

¹⁴ CBS, kwartaalmonitor industrie, vierde kwartaal 2015

2. Trends

In de sector voeding zijn een aantal trends te zien. Een paar van die trends zijn belangrijk voor het arbeidsvoorwaardenbeleid. Ze hebben invloed op werk en werkgelegenheid. Een aantal trends wordt hieronder kort beschreven.

Prijs speelt een belangrijke rol

Supermarkten staan centraal in de sector voeding. Zij zouden een grote invloed hebben op de prijzen. Producenten lijken de dupe te zijn van de macht van de supermarkten. De winstgevendheid van de producenten staat onder druk. Sommigen zouden zelfs onder de kostprijs leveren. Een onderzoek van de NMA (de mededingingsautoriteit) toonde niet aan dat er een grote prijsdruk in de sector is. Maar andere partijen zoals het Landbouw Economisch Instituut en verschillende brancheorganisaties bestrijden dit beeld. De toegevoegde waarde in de sector is hoog, maar de (winst)marges zijn onevenwichtig verdeeld.¹⁵ CNV Vakmensen ervaart de (vermeende) prijsdruk wel. In een aantal bedrijven en bedrijfstakken moet alles zo goedkoop mogelijk. Er lijkt heel weinig financiële ruimte over. Dit heeft gevolgen voor zowel de werkgelegenheid als voor de arbeidsvoorwaarden. Een (redelijke) looneis stellen lijkt in sommige bedrijfstakken haast niet mogelijk. Elke verhoging van de kosten leidt daar direct tot uitstoot van (vaste) arbeid.

Wat is er aan de hand? Sinds de komst van supermarkten is de hele keten van producenten tot consumenten enorm veranderd. Vooral sinds het ontstaan van het grootwinkelbedrijf. Het Nederlandse winkellandschap wordt nu overheerst door de supermarkten. In het bijzonder het grootwinkelbedrijf. Binnen de supermarkten zijn een paar grote partijen actief. De omzet van supermarkten groeit al jaren. De detailhandel (de kleine winkelier) in levensmiddelen verliest steeds meer terrein. Deze ontwikkeling zie je overigens niet alleen voor Nederland. Ook in belangrijke afzetlanden als Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk zie je deze ontwikkeling.¹⁶

Het grootwinkelbedrijf heeft zijn inkoop gecentraliseerd en planmatig opgezet. Het wil rechtstreeks zaken doen met leveranciers. Het wil ook graag vaste prijsafspraken maken. Het logistieke proces is in de afgelopen tientallen jaren sterk veranderd. Distributiecentra van supermarkten zijn nu de spil in de logistiek. De manier waarop het grootwinkelbedrijf en de industrie aan hun producten komen, verandert ook. We zien steeds vaker dat er een tender wordt uitgezet. Tenderen is een vorm van aanbesteden. Leveranciers kunnen inschrijven om hun producten te leveren. Belangrijke criteria zijn prijs en kwaliteit. Economisch onderzoek laat zien dat grote inkopers het grootste prijsvoordeel weten te behalen. Kleinere inkopers zijn hier minder toe in staat. Een paar grote spelers beheersen nu de markt. De vragende partij (supermarkt) overheerst. De marktomvang van een supermarkt bepaalt sterk de inkooprijzen die de betreffende supermarkt kan bedingen.

Aanbieders van producten slagen er lang niet altijd in om samen te werken en zo tegenwicht te bieden. The Greenery is bijvoorbeeld te zien als een van de niet gelukte pogingen om tegenwicht tegen de supermarkten te bieden. Maar ook als dat wel lukt, is dat niet altijd voldoende om echt tegenwicht te bieden. Aanbieders die hun krachten bundelen lopen het risico op de vingers getikt te worden. Het maken van prijsafspraken door producenten is immers verboden. In feite werkt de NMA tegen dat er tot een betere balans in de markt kan worden gekomen. De concentratie in grootwinkelbedrijven zorgt dat er zo onbalans is (in marktmacht) tussen supermarkten en leveranciers. In het Verenigd Koninkrijk is dit onderzocht. De grootste leverancier aan Tesco heeft bijvoorbeeld slechts 2,7% aandeel in de totale inkoop van Tesco. In Nederland zijn nog maar een paar grote inkoopcentrales actief: AH, Superunie, Jumbo, Aldi en Lidl.

Willen producenten overleven, dan moeten ze steeds goedkoper produceren. Je kunt dit zien als een normaal economisch proces. Alleen de bedrijven die in staat zijn goedkoper en efficiënter te produceren, overleven. Maar je kunt het ook zien als een onrechtvaardig systeem dat producenten afknijpt en dwingt onder de kostprijs te verkopen. Arbeid is (in elk geval) een dure productiefactor. De nadruk op prijs heeft daarom gevolgen voor arbeid. Schaalvergroting, automatisering en mechanisering gaan steeds verder. Ook zien we een toenemende inzet van goedkope tijdelijke krachten (al dan niet uit het buitenland) of het verplaatsen van de productie naar het buitenland.

¹⁵ Food 2030, samenwerking vanuit een nieuwe mindset, ING, 2013

¹⁶ Prijsvorming in de glastuinbouw, Bunte, Frank, LEI 2009

Een onderzoek van Berenschot uit 2013 wijst er op dat een meerderheid van de bedrijven in de sectorvoeding de goedkoopste wil zijn.¹⁷ Veel bedrijven willen goede kwaliteit voor zo laag mogelijke kosten leveren. In het onderzoek wordt opgemerkt dat op langere termijn het risico is dat alle bedrijven nog maar een heel kleine winst maken, of op verlies draaien.

Conclusie

De prijsdruk speelt volgens CNV Vakmensen een belangrijke rol in de sector. Dit heeft gevolgen voor veel bedrijven en bedrijfstakken in de sector. Er moet steeds goedkoper en efficiënter geproduceerd worden. CNV Vakmensen denkt dat dit in de komende jaren nog meer schaalvergroting, mechanisering en automatisering tot gevolg heeft. Dit zal ten koste gaan van arbeid, wat een dure productiefactor is. Het heeft ook als gevolg dat in bedrijven en bedrijfstakken waar het financieel moeilijk gaat, er weinig mogelijk is om de arbeidsvoorwaarden te verbeteren. Het heeft ook als gevolg dat naleving van de cao's vooral in de primaire sector een probleem is. Voor CNV Vakmensen is het een zaak dat dit goed geregeld gaat worden. CNV Vakmensen vindt dit een belangrijke kwestie en is actief bezig dit aan te pakken. Als een cao niet goed nageleefd wordt, heeft het maken van allerlei afspraken (bijvoorbeeld over persoonlijke ontwikkeling) weinig zin.

24-uurs economie

Tegelijk met de toenemende macht van de supermarkten rukt de 24-uurs economie op. De steeds langere openingstijden van supermarkten, al dan niet in combinatie met lokale regelgeving, maken dat bijvoorbeeld de bevoorrading naar tijden in de marge (nacht, vroege ochtend, weekeinden) schuift. Acties van supermarkten zetten druk op leveranciers en producenten om snel en goedkoop veel te leveren. Langere openingstijden en zondagsopeningen leggen zeker in winkelcentra een grote druk (en soms de plicht) op andere middenstanders om mee te gaan in deze openingstijden. Of hen dit enige meeropbrengst oplevert, is onderwerp van discussie.

De ontwikkeling naar steeds langere openingstijden heeft ook gevolgen voor de inzet van werknemers in andere bedrijven. Voor veel bedrijven kan dit een probleem zijn en zet het druk op de arbeidsvoorwaarden van werknemers. Met enige regelmaat duikt de discussie op over de toeslagen op onregelmatige werktijden en het werken op zondag. Zeker in 2015 is de roep vanuit werkgeversorganisaties steeds groter om onder het mom van modernisering van de cao, onregelmatige werktijden steeds meer als "normaal" te gaan beschouwen. Daarmee zouden allerlei toeslagen kunnen vervallen. Daaraan wordt een steeds grotere wens tot flexibiliteit gekoppeld om werken op die uren mogelijk te maken.

Conclusie

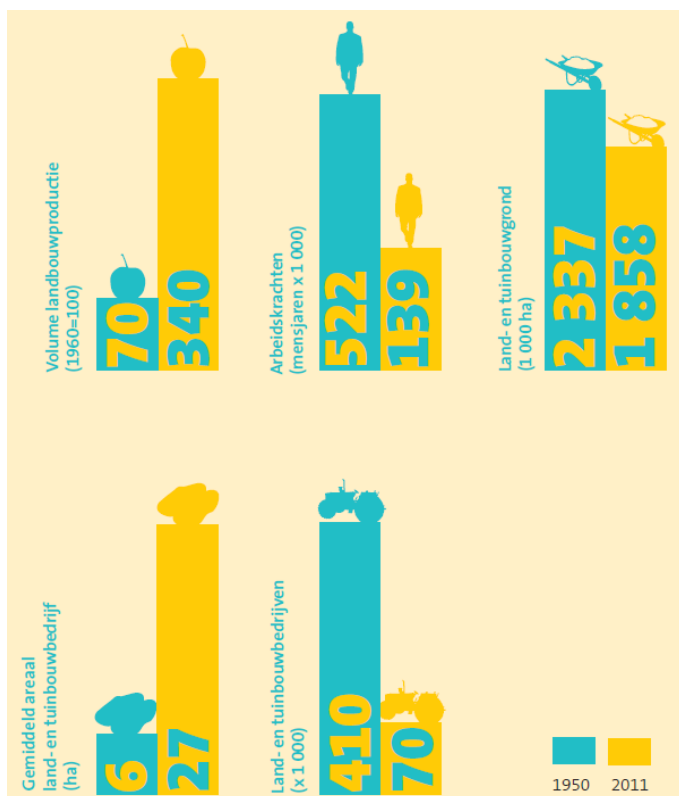
De 24-uurs economie zet steeds meer druk op werktijden en beloning. Ook het werken op zondag wordt steeds vaker als "normaal" gezien. Werknemers worden steeds meer geacht op onregelmatige tijden te werken en de daarbij horende vergoedingen staan steeds meer onder druk.

Schaalvergroting, mechanisering en automatisering

Schaalvergroting vindt overal in de voedselsector plaats. Ongeveer 65% van de grondoppervlakte in Nederland wordt gebruikt voor agrarische doeleinden. Die oppervlakte neemt maar langzaam af. Het aantal bedrijven krimpt veel sneller, met 3,5% per jaar. Sinds 2000 is het aantal bedrijven met 29% afgenomen. In 2013 telde Nederland nog 67.000 land- en tuinbouwbedrijven. De oppervlakte landbouwgrond is in die periode met 7% afgenomen. De bedrijven zijn steeds groter geworden¹⁸. Dit speelt vooral in de primaire sector. De prijzen van levensmiddelen stijgen (langzaam) voor de consument, de opbrengsten voor de producent dalen echter. Dit komt onder andere doordat er steeds de neiging is teveel te produceren. De productie van een gemiddeld boerenbedrijf is van 2000 tot 2012 met 42% gegroeid. Om de dalende inkomsten op te vangen gaan producenten hun productie verhogen. Eigenlijk ontstaat er zo een soort vicieuze cirkel. De onderstaande afbeelding laat de ontwikkelingen tussen 1950 en 2011 zien.

¹⁷ Spring er uit, Agrofood strategytrends 2013, Berenschot, VMT, ZLTO en ZLO Noord

¹⁸ <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/landbouw/publicaties/landbouw-vogelvlucht/default.htm>

Bron: CBS, smakelijk weten, trends in gezondheid en voeding

Schaalvergroting heeft gevolgen voor de werkgelegenheid. Schaalvergroting gaat samen met verdergaande automatisering, mechanisering en rationalisering. Er zijn dan vaak minder arbeidskrachten nodig om het werk te doen. Volgens gegevens van het LEI is de werkgelegenheid in de land- en tuinbouw in de periode 2000 – 2012 met ongeveer 30% teruggelopen (dit is inclusief de boeren en tuinders en hun meewerkende gezinsleden, tussen haakjes: zonder) van 281.000 (197.000) personen tot 198.000 (132.000) personen¹⁹. Het verdwijnen van de vaste arbeid is voor een deel opgevangen door de groei van flexibele arbeid. Vooral in de tuinbouw wordt naast gezinsleden en vaste medewerkers een beroep gedaan op tijdelijke krachten, zoals scholieren, huisvrouwen en werknemers uit Midden- en Oost Europa. Deze kunnen in dienst zijn van de agrarische bedrijven zelf, of worden ingehuurd via derden (meestal uitzendbureaus). Maar ook in de meeste andere bedrijfstakken zijn deze ontwikkelingen zichtbaar.

In 2015 is het melkquotum opgeheven. Dit heeft geleid tot een toegenomen productie van melk. De invoering van een fosfaatquotum zal waarschijnlijk leiden tot een afname van het aantal melkveehouders. Een deel zal naar het buitenland vertrekken en een deel zal er mee stoppen. In 2016 lijkt de emigratie van boeren al verdubbeld te zijn.

Ook in de industrie is schaalvergroting zichtbaar. In de zuivel zijn nog maar een paar grote partijen actief, net als in de vleesverwerkende industrie. Maar ook bijvoorbeeld de bakker op de hoek verdwijnt steeds vaker of wordt een verkooppunt voor grotere bakkerijen. Supermarkten nemen een steeds groter deel van de markt over ten koste van de detailhandel.

Schaalvergroting, mechanisering en automatisering zorgen echter ook voor nieuwe werkgelegenheid. Machines moeten gekocht en onderhouden worden. Automatisering vraagt om nieuwe kennis. Voortgaande mechanisering en automatisering heeft ook andere gevolgen. De vraag naar nieuwe medewerkers wordt anders. Mensen zullen steeds meer over andere, nieuwe vaardigheden moeten beschikken. Deze verandering zien we niet in alle bedrijven en bedrijfstakken even sterk.

¹⁹ <http://www.landbouweconomischbericht.nl/hoofdstuk-6.html> (tussen haakjes: exclusief boeren, tuinders en meewerkende familieleden? Bron: Boerderij (CBS))

Conclusie

Het proces van schaalvergroting, automatisering en mechanisering gaat door. De vraag naar arbeid zal anders worden. Er zullen voor veel werkzaamheden minder of geen mensen meer nodig zijn. Er zal vraag zijn naar mensen met andere kennis en vaardigheden dan traditioneel naar gevraagd werd. CNV Vakmensen denkt ook dat er een andere houding ten opzichte van het werk wordt gevraagd, bijvoorbeeld meer bereidheid tot flexibiliteit. Dit geldt niet voor elk bedrijf of elke bedrijfstak even sterk.

Innovatie

De Nederlandse voedingssector geeft na Denemarken het meest uit aan onderzoek en ontwikkeling. Vernieuwing van producten en productiemethoden zal steeds belangrijker worden. De vraag naar producten verandert. Kant-en-klaar, duurzaamheid, gezondheid. Nederland is geen groeimarkt meer. Buitenlandse markten vragen andere producten. Kwaliteit als concurrentiefactor wordt steeds belangrijker.

Conclusie

Innovatie van producten en processen vraagt om nieuwe kennis bij werknemers in de sector. Nieuwe instromers in de sector zullen aan andere vereisten moeten voldoen dan in het verleden.

Vergrijzing en dalende instroom van nieuwe werknemers

De sector voeding vergrijst sterker dan gemiddeld. De vervangingsvraag wordt de komende jaren sterker. Naarmate meer oudere werknemers uitstromen, zal hun werk overgenomen moeten worden. De vraag naar arbeid is de komende jaren sterker dan de dalende werkgelegenheid. Er is nu al sprake van een tekort aan nieuwe instroom, vooral van mbo-ers en hbo-ers. Dit neemt alleen maar toe. Het vertrek van (veel) oudere werknemers betekent ook dat er kennis en ervaring verloren gaat. Vanuit het topsectorenbeleid zijn er ideeën om de instroom in de sector te verbeteren. Het bedrijfsleven en het onderwijs zijn hierbij betrokken. Vakbonden zijn niet in beeld.

De geringe belangstelling van jongeren voor de sector komt onder andere door het slechte imago dat de sector heeft. Het belangrijkste beeld lijkt dat van zwaar en eentonig werk te zijn. In een aantal bedrijfstakken wordt bovendien in (volcontinu) ploegendienst gewerkt. De instroom van nieuwe werknemers blijft al een aantal jaren achter. Ook is in het algemeen de belangstelling voor technische opleidingen al jarenlang gering. Jongeren kiezen steeds meer voor een algemene opleiding in plaats van een vakinhoudelijke opleiding. Werken in ploegendienst wordt minder aantrekkelijk gevonden. Dit betekent onder andere dat oudere werknemers steeds meer in de ploegendiensten moeten blijven meedraaien. Voor oudere werknemers is dit vaak een extra belasting. Zij hebben vaak meer hersteltijd nodig dan jongere werknemers. Zeker als er in ploegendiensten met langere cycli wordt gewerkt en/of als de ploegendiensten achterwaarts roteren. De behoefte aan personeel groeit, maar de vraag wordt anders. Door de ontwikkelingen ander type werknemer nodig. De komende jaren wordt er daarom vooral een tekort aan technisch geschoilde mensen op mbo en hbo verwacht. Nu al is er een dringende behoefte aan bijvoorbeeld levensmiddelentechnologen. In sommige regio's zijn de problemen al zo groot dat de continuïteit van bedrijven in gevaar dreigt te komen.

De topsectoren hebben de werkgelegenheid in de sector op de agenda staan. CNV Vakmensen constateert dat het als sociale partner echter niet in het topsectorenbeleid is betrokken. Tevens ziet CNV Vakmensen dat in een aantal bedrijfstakken niet of nauwelijks meer dan het minimumloon wordt betaald. CNV Vakmensen vindt dat arbeid op deze wijze geen serieuze positie heeft in het topsectorenbeleid.

Conclusie

De sector voeding krijgt te maken met knelpunten in de personeelsvoorziening. De vergrijzing zet verder door, ook als gevolg van de achterblijvende instroom van jonge werknemers in de voedingssector. Naast een tekort aan werknemers betekent dit dat oudere werknemers langer door moeten werken, ook in belastende systemen als ploegendiensten. Een ander knelpunt is de veranderende behoefte aan kennis van werknemers. Het gevaar is dat de kennis van oudere werknemers steeds meer achterblijft bij de vereisten. Werkgevers blijken in het algemeen echter weinig te investeren in scholing en opleiding van oudere werknemers. Problemen in de voedingssector worden vooral opgelost door het aantrekken van bijvoorbeeld tijdelijke werknemers uit de MOE-landen.

Toenemende betekenis van het Europees beleid

Het Europese landbouwbeleid moet er voor zorgen dat er genoeg voedsel wordt verbouwd. Consumenten moeten voor een redelijke prijs producten kunnen kopen. Tegelijkertijd moeten boeren voldoende inkomen hebben.²⁰

Het Europese beleid kent 5 onderdelen:

- het regelen van de markt voor agrarische producten
- het bewaken van de voedselveiligheid
- het garanderen van kwaliteit
- plattelandsontwikkeling en zorg voor het milieu
- toeslagen voor boeren

Hervorming van het landbouwbeleid

In 2013 is besloten het landbouwbeleid in de periode 2014 – 2020 grondig te hervormen. Vergroening en marktorientatie komen meer centraal te staan. Het beleid van vastgestelde quotaregelingen, maatregelen die ingrepen op de markt toestaan en inkomenssteun worden minder belangrijk. Deze marktordening is jarenlang de eerste pijler onder het beleid geweest.

Het Europees beleid heeft (veel) invloed op de sector voeding. Dit begint bij alle maatregelen in het kader van het Europese landbouwbeleid. Die raken vooral de primaire sector. Daarnaast is er regelgeving over dierenwelzijn en voedselveiligheid. Het Europese landbouwbeleid heeft lang geleid tot een proces van steeds verdere schaalvergroting (en internationalisering).

De gevolgen van de veranderingen in het Europese landbouwbeleid vallen verschillend uit. Zetmeelaardappeltelers en vleeskalverenhouders zullen flink aan inkomenssteun gaan inboeten. Akkerbouwers en tuinbouwers profiteren naar verwachting enigszins van de veranderingen in inkomenssteun.²¹ Een veel voorkomende reactie op een dalende inkomenssteun is schaalvergroting. Het streven van "Europa" is echter geen hogere productie, maar vergroening. In het algemeen kan je zeggen dat het loslaten van de marktordening leidt tot meer schommelingen in de prijzen. De vrees is dat de consument vooral de prijsverhogingen krijgt doorgerekend en de producent de prijsverlagingen. De prijzen voor consument en producent gaan dan steeds meer uit elkaar lopen.

Conclusie

Als de standaardreactie van schaalvergroting optreedt, zal dit in de primaire sectoren leiden tot minder bedrijven en minder werkgelegenheid. Een verminderende ondersteuning heeft waarschijnlijk een remmend effect op de investeringen.

Brexit

In juni 2015 heeft een kleine meerderheid van de Britten voor de Brexit gestemd. Groot-Brittannië zet nu de eerste stappen om de EU te verlaten. De Britse economie merkt hier direct de gevolgen van. Niemand weet of dit een tijdelijk effect is, of dat het lange tijd gaat duren. Maar ook voor de Nederlandse economie heeft de Brexit gevolgen. De groeiverwachting voor 2017 is al lager geworden. Groot-Brittannië is binnen Europa een van onze belangrijkste handelspartners. Ook van de sector voeding. Het CPB verwacht een productieverlies van zo'n 5%. ABN-Amro noemt geen cijfers maar verwacht ook een daling van de productie. Wat de gevolgen op lange termijn voor de sector zijn, is niet te voorspellen. Dit hangt af van de manier waarop Groot-Brittannië en de EU in de toekomst gaan samenwerken.

TTIP

Namens de lidstaten onderhandelt de Europese Commissie met de Verenigde Staten over een vrijhandelsverdrag, TTIP. Dit verdrag moet er onder andere voor zorgen dat handelsbelemmeringen verdwijnen. Het verdrag moet ook zorgen voor een erkenning van elkaars normen en standaarden. Dit is nieuw. Handelsverdragen gaan vrijwel altijd alleen over financiële handelsbelemmeringen. Het verdrag zou goed zijn voor de werkgelegenheid en inkomsten.

In de Europese voedselsector zijn de normen ten aanzien van voedselveiligheid en kwaliteit anders dan in de VS. Ook de manier waarop voedselveiligheid wordt benaderd, verschilt. De productie is in Europa daardoor vaak duurder.

²⁰ Landbouwbeleid, www.europa-nu.nl

²¹ www.wageningenur.nl/nl/Dossiers/dossier/Hervorming-Gemeenschappelijk-Landbouwbeleid.htm

De onderhandelingen vinden achter gesloten deuren plaats. Het is niet goed bekend waar de onderhandelingen precies over gaan. Inmiddels is er een debat aan het ontstaan tussen voorstanders en tegenstanders. Tegenstanders vrezen dat vooral voor Europa de voordelen minimaal zullen zijn en dat veel van onze normen zullen sneuvelen. Niet alleen op het vlak van voedselveiligheid, maar ook rond bijvoorbeeld sociale zekerheid. De Verenigde Staten zullen niet hun normen aan ons opleggen. Er zal sprake zijn van 'oneerlijke' concurrentie vanwege de 'voordelige uitgangspositie' van de VS. Het ligt meer voor de hand dat Europese producenten lagere normen zullen gaan vragen. Misschien gaan ze (delen van) hun productie gaan verplaatsen naar Amerika als dat voordeliger is. Via een omweg zet dat Europese normen dus onder druk. Minister Ploumen probeert de zorgen hierover weg te nemen door te verzekeren dat er geen "chloorkip" op de Europese markt komt. De chloorkip is het symbool voor alles wat er niet zou deugen aan in Amerika geproduceerd voedsel.

Voorstanders wijzen op toenemende exportkansen voor Europa, een groeiende werkgelegenheid en daarmee een groeiende welvaart. Een enkeling wijst op het politieke belang. Een sterk handelsblok van de VS en Europa kan de wereldmarkt voorlopig blijven beheersen. Andere, nieuwe grote economieën of regio's zullen zich dan aan die handelszone moeten aanpassen. Het oorspronkelijke plan is het verdrag in 2015 af te ronden. Inmiddels lijkt dat niet meer haalbaar. President Obama heeft aangegeven, dat hij het verdrag wel graag in zijn ambtstermijn wil afronden. Het streven van zowel Obama als Bondskanselier Merkel is om eind 2016 een eerste resultaat te hebben. Het is maar zeer de vraag of dat gaat lukken. Op belangrijke onderdelen van TTIP liggen de VS en Europa nog ver uit elkaar. Deze onderdelen betreffen ook de sector voeding.

Conclusie

TTIP kan vergaande gevolgen voor de sector voeding hebben. Het nadeel is dat de onderhandelingen vooral achter gesloten deuren plaatsvinden. De uiteindelijke effecten zijn moeilijk in te schatten. De meningen erover staan sterk tegenover elkaar. De voorstanders zien alleen maar voordelen. De tegenstanders alleen maar nadelen. Er zitten zowel kansen als bedreigingen in TTIP. De vraag is welke kant de balans op slaat.

Voedselveiligheid en gezondheid

Voedselveiligheid is een belangrijk thema. Niet alleen Nederland zelf houdt zich bezig met het toezicht op de kwaliteit van het voedsel. Veel is al Europees geregeld. Er zijn diverse wettelijke maatregelen die betrekking hebben op voedselveiligheid. Bedrijven moeten die naleven. Dit vraagt van werknemers kennis van diverse systemen.

Problemen met voedselveiligheid kunnen belangrijke consequenties hebben voor de export van voedingsmiddelen. Landen kunnen kortere of langere tijd hun grenzen sluiten voor Nederlandse producten. In het voorjaar van 2014 staat vooral de vleessector in de belangstelling. Er lijkt op grote schaal van alles mis te zijn in de sector. De zelfregulering in de sector is niet van de grond gekomen. Controle door de overheid schiet tekort. Rommelen lijkt te lonen in een sector waar de prijsdruk een belangrijke rol speelt. Hoewel er vooralsnog geen sprake van lijkt te zijn, kan het ook het vertrouwen van de consument in de voedselsector ondermijnen. In reactie op de recente schandalen zie je in een aantal landen, waaronder het VK, Duitsland en Frankrijk dat supermarktketens weer exclusief in eigen land geproduceerd vlees willen verkopen. Dit kan voor landen zoals Nederland met een sterke export nadelig gaan uitpakken.

Naast voedselveiligheid is Europese regelgeving rond (vermeend) schadelijke producten van belang. Deze regelgeving speelt in op een meer algemene aandacht voor de gezondheid van burgers. Zo is er een toenemend aantal voorschriften voor producenten ten aanzien van toevoegingen aan levensmiddelen (zout, suiker) of het gebruik van genotsmiddelen (sigaretten, alcohol). Deze regels raken voornamelijk de voeding- en genotsmiddelenindustrie. Denk hierbij bijvoorbeeld aan tabaksgebruik en alcoholconsumptie. Ook vetten en suikers worden kritisch bekeken. De regels rond voedselveiligheid gaan sterk uit van grote bedrijven. Het wordt voor kleinere bedrijven steeds kostbaarder en moeilijker om aan de gestelde eisen te voldoen. Ook zijn er publiekscampagnes om het gebruik van deze middelen te verminderen. Om bijvoorbeeld de accijnzen niet mis te lopen verhoogd de overheid die vervolgens flink, waardoor de prijzen stijgen. In de betreffende sectoren geeft dit wel eens een dubbel gevoel ten aanzien van de overheid.

Conclusie

De aandacht voor gezond voedsel en genotsmiddelen groeit. De overheid in Nederland, maar ook in andere landen, stimuleert actief het verminderen van het gebruik van sommige producten. Dit kan betekenen dat als gevolg van teruglopende vraag, er een overschot aan productie ontstaat. Als nieuwe afzetmarkten te ver weg zijn leidt dit uiteindelijk tot bedrijfssluitingen en verlies aan werkgelegenheid.

Daar staat tegenover dat er nieuwe producten op de markt komen, die weer nieuwe kansen bieden. Voedselveiligheid leidt tot een extra belasting (ook qua kosten) voor bedrijven omdat ze aan allerlei eisen moeten voldoen. In een aantal gevallen leidt dit tot grootschalig gerommel om de kosten te drukken.

Deze trends zijn niet direct van belang voor het arbeidsvoorwaardenbeleid. In de afgeleide zin kan het wel betekenen dat er meer aandacht nodig is voor scholing op het vlak van veiligheid, kwaliteitsbewaking enzovoort. Voor bedrijfstakken waar prijsdruk een grote rol speelt, kan scholing een lastig onderwerp zijn. CNV vakmensen ziet in dergelijke situaties regelmatig verslechteringvoorstellen van werkgevers als er over de Cao moet worden onderhandeld. CNV Vakmensen wil dat werknemers veilig kunnen werken en misstanden zonder nadelige gevolgen voor henzelf kunnen melden.

Groeiende wereldbevolking

De wereldbevolking stijgt tot naar verwachting zo'n 9 miljard mensen in 2048. Al die mensen moeten gevoed worden. Tegelijkertijd worden grondstoffen schaarser. De voedselsector heeft wereldwijd een uitdaging om al die monden toch van min of meer betaalbaar voedsel te voorzien. Door stijging van de welvaart in veel landen zal de vraag naar voedsel veranderen. Naarmate de welvaart toeneemt zie je overal in de wereld de consumptie van vlees toenemen. Dit heeft tot gevolg dat stromen van grondstoffen en diervoeders zich gaan verleggen. Veranderingen in de bevolkingssamenstelling zullen regionaal tot verschuivingen in de vraag naar voedsel leiden. De bevolkingsgroei vindt vooral in Afrika en Azië plaats. In Europa zal de bevolking naar verwachting juist krimpen. De Nederlandse voedselsector heeft een goede uitgangspositie en heeft duidelijke ambities geformuleerd. Er liggen kansen op export van zowel kennis als producten.

Conclusie

Nederland heeft ervaring in efficiënt en grootschalig produceren van voedsel. Als de kansen goed benut worden, kan de sector nieuwe afzetmarkten vinden in de wereld. Kennis kan een belangrijk exportproduct worden. De veranderingen in de vraag naar voedsel zorgt verschuivingen in de handels- en grondstofstromen. Dit heeft gevolgen voor de agrarische productie in Nederland. Het kan er onder andere toe leiden dat Nederland meer zelfvoorzienend moet worden en minder afhankelijk van geïmporteerde grondstoffen en voedingsstoffen.

Globaal en lokaal

Er lijken zich twee tegengestelde trends naast elkaar te ontwikkelen. Aan de ene kant is er de globalisering. De sector voeding in Nederland exporteert nog steeds naar landen in Europa, maar de export naar landen buiten Europa wordt belangrijker. Daarbij zijn een aantal landen in regio's in de wereld interessante nieuwe markten voor de Nederlandse voedingssector aan het worden. Als spiegelbeeld van de mondialisering staat een groeiende aandacht voor lokaal geproduceerd voedsel. Het gaat vaak om streek- en seizoensproducten, met korte aanvoerlijnen naar winkels, supermarkten, markten en winkels op de boerderij. Ook onder horecaondernemers is lokaal een thema dat in de lift zit. Diverse overheden stimuleren lokaal geproduceerd voedsel.

Conclusie

De wereldmarkt wordt steeds belangrijker voor de sector voeding. Nederland is de tweede exporteur van voedingsmiddelen ter wereld. Een groot deel gaat nu nog naar landen in Europa, maar er is een groeiende aandacht voor landen buiten Europa. Dit komt door het ontstaan van nieuwe markten als gevolg van stijgende welvaart in diverse landen en een groeiende wereldbevolking. Ook de boycot van en door Rusland dwingt diverse sectoren op zoek te gaan naar nieuwe afzetgebieden. Deze ontwikkeling gaat samen met een toenemende schaalvergroting, mechanisering en automatisering.

Lokaal geproduceerd voedsel is nog een klein fenomeen, maar vertoont wel groei. Wat dit voor de sector voeding gaat betekenen is niet goed aan te geven. Sommige deskundigen verwachten een ontwikkeling naar aan de ene kant lokaal en met aan de andere kant mondiaal. Lokaal zal aandacht hebben voor smaak, streek, seizoen en korte aanvoerlijnen. Mondiaal zal vooral gericht zijn op de wereldmarkt.

Patenteren van levende organismen

Een internationale ontwikkeling is het voortgaande proces van patenteren van levende organismen. Hieronder vallen onder andere zaaizaad en teelgewassen. Tot nu toe wordt dat in het Europese parlement nog min of meer afgehouden. Er is echter grote druk om het gebruik van niet geregistreerde zaden en gewassen te verbieden. Dit maakt de het voor boeren en tuinders straks steeds moeilijker om andere gewassen te gebruiken en brengt kleinere veredelingsbedrijven in het nauw. Een paar grote bedrijven heeft al 50% van de wereldhandel in zaaigoed in handen.

Het octrooieren van levende organismen brengt met zich mee dat multinationale ondernemingen (wereldwijd) een steeds grotere greep op de voedselproductie krijgen. Zowel ten aanzien van (potentiële) landbouwgewassen als ten aanzien van dieren.²²

Het kwekersrecht in Nederland geeft kwekers van een nieuwe variëteit het exclusieve recht om de zaden te verhandelen en te vermeerderen voor de handel. Maar het omvat ook de "kwekersvrijstelling". Dat betekent enerzijds dat andere boeren die dit gewas telen, het zelf geogste zaad mogen bewaren en ermee mogen voorttelen om het gewas (niet het zaad) te verkopen. Anderzijds betekent het dat andere veredelaars het zaad mogen gebruiken om weer nieuwe variëteiten te ontwikkelen. De octrooien op planten staan dit niet toe en zijn dus strijdig met het kwekersrecht. Branchevereniging Plantum wil een kwekersvrijstelling binnen het octrooirecht. Monsanto, Syngenta en Croplife (de vereniging van multinationale zaadbedrijven) hebben bij de Nederlandse regering geprotesteerd tegen Plantums voorstel. Nederland probeert binnen Europa het kwekersrecht veilig te stellen.

Het is moeilijk een inschatting te maken van de snelheid waarmee deze ontwikkeling zich voortzet. Aan de ene kant staan de multinationals met veel geld en juridische slagkracht. Aan de andere kant staan veel groepen en individuen die tegen deze ontwikkeling zijn. Wie aan de "winnende hand" is, kan je moeilijk aangeven.

Conclusie

Het patenteren van levende organismen is een omstreden onderwerp. Als het niet binnen goede regelgeving gebeurt, kan het gevolg zijn dat een paar grote bedrijven (onevenredig) veel invloed krijgen op de productie van voedsel. Dat gaat dan om de rassen die gebruikt worden, maar ook om de manier waarop het geproduceerd moet worden. Hoe ver deze ontwikkeling zich door zet is (nog) moeilijk in te schatten. Welke consequenties dat heeft voor de sector voeding in Nederland ook niet. Met name voor de bedrijven die zich met veredeling bezighouden, kan het echter verstrekkende gevolgen hebben als het kwekersrecht verdwijnt.

Nanotechnologie in de levensmiddelenindustrie

Nanotechnologie maakt de laatste jaren stormachtige ontwikkelingen door. Nanodeeltjes zijn deeltjes met een doorsnede van 1 – 100 nanometer (een nanometer is 1 miljardste meter). Ze komen in de natuur voor, maar worden ook door mensen gemaakt (dan geldt overigens de maximale afmeting van 500 nanometer). Ze worden speciaal om hun bijzondere eigenschappen gemaakt. In de levensmiddelenindustrie worden nanodeeltjes gebruikt in voedingsmiddelen zelf, in verpakkingsmaterialen en in machines die levensmiddelen produceren. Hoe veel dit gebeurt, is eigenlijk niet duidelijk. Voor deze nota is vooral de vraag wat de risico's van nanodeeltjes voor werknemers zijn, belangrijk. De blootstelling aan nanodeeltjes gebeurt vaak via inademen. Doordat de deeltjes zo extreem klein zijn, kunnen ze diep in de luchtwegen doordringen. Over de feitelijke risico's van het werken met nanodeeltjes is nog heel weinig bekend. Omdat er zo weinig bekend is, zijn er ook geen grenswaarden. Sociale partners hebben afspraken gemaakt over het gebruik van voorlopige referentiewaarden. Deze referentiewaarden hebben een soort waarschuwendende werking. Wordt de waarde overschreden, dan is dat een waarschuwing om de blootstelling van werknemers te verminderen.

Conclusie

Deze trend is voornamelijk van belang in verband met arbeidsomstandigheden. Voor CNV Vakmensen is het wel een belangrijk onderwerp. De risico's voor werknemers moeten zo veel mogelijk beperkt worden. Het uitgangspunt moet zijn: Better safe than sorry. Er zal per cao een onderzoek moeten komen in welke mate er met nanodeeltjes wordt gewerkt, en welke dat zijn. Per cao moet dit er toe leiden dat we (voor zover dat nog niet is gedaan) afspraken maken om de referentiewaarden als grenzen te hanteren. Dit kan worden vastgelegd in de aanwezige arbocatalogi. De arbocatalogi vormen voor de inspectie SZW het uitgangspunt bij de naleving van de arbowet. Voor zover arbocatalogi niet aanwezig zijn, zouden ze er wel moeten komen.

Tot slot

De trends die hierboven beschreven staan, hangen nauw met elkaar samen. Oorzaak en gevolg zijn moeilijk aan te geven. Duidelijk is dat de sector voeding in zijn geheel een grote ontwikkeling doormaakt. De effecten hiervan zullen in de ene sector of bedrijf, minder sterk gevoeld worden dan in de andere. De ontwikkelingen zorgen wel voor veranderingen in de behoefte aan werknemers.

²² www.gentech.nl/info/octrooi

Daar gaat het dan zowel om de aantallen werknemers die nodig zijn, de wijze waarop ze ingezet worden en de kennis en vaardigheden die ze nodig hebben.
Voor het arbeidvoorwaardenbeleid betekent dit dat CNV vakmensen aandacht moet hebben voor een aantal onderwerpen: opleiding en scholing, flexibiliteit, (baan)mobiliteit, arbeidsomstandigheden.

Bijlage I

Omvang en uiterlijke kenmerken van de sector

Land en tuinbouw

De werkgelegenheid in de land- en tuinbouw – uitgedrukt in het aantal regelmatig werkzame arbeidskrachten – is vanaf de eeuwwisseling met een kwart gedaald, van 281.000 tot 209.000. Tot 2000 groeide de werkgelegenheid nog. Het aantal vaste medewerkers is vanaf 2000 gekrompen met 28.000 tot 58.000 in 2011. Deze daling is voor een deel gecompenseerd door een toename van de flexibele arbeid. Het aantal niet-regelmatige arbeidskrachten is vanaf 2000 gestegen van 15.000 tot 27.000, een groei van 80%. In de tuinbouw werken de meeste werknemers: 39.000 hier werken ook de meeste tijdelijke krachten (21.000). Er is relatief veel werkgelegenheid in de dienstverlening voor de land- en tuinbouw. Zo werkten er in 2009 ruim 22.000 werknemers in het loonwerk en bijna 3.000 in de bedrijfsverzorging. Mbo-3 of mbo-4 zijn de belangrijkste opleidingsniveaus voor de land- en tuinbouw. Verwacht wordt dat de werkgelegenheid in de primaire land- en tuinbouw ook de komende jaren zal afnemen. Zo daalt het aantal banen van werknemers met zo'n 4.000; van 105.000 in 2012 tot ruim 100.000 in 2017. Het aantal vacatures in de land- en tuinbouw is sinds 2005 zeer sterk gedaald en bedraagt in 2012 nog slechts 10.000. Dat is 60% minder dan zeven jaar geleden. In 2013 wordt een stabilisering van het aantal vacatures verwacht. Het aantal vacatures groeit in de periode 2014-2017 weer, tot gemiddeld 16.000. De omvangrijke vervangingsvraag vanwege de vergrijzing ligt hieraan ten grondslag. Ook is de mobiliteit in de sector hoog. In de land- en tuinbouw is 32% van de werkenden tussen de 50 en 64 jaar. (bron UWW)

De sector land en tuinbouw kenmerkt zich door een groot aantal bedrijfstak-cao's: Glastuinbouw, Hoveniersbedrijven, LEO, Open teelten, Bos&natuur, Bloembollengroothandel, Paddenstoelen, Rundvee/monsternemers, Dierhouderij, Bedrijfsverzorging, Groenvoerdrogerijen, Tuinzaden, Bedrijfsverzorging.

Vlees en vis

De sectoren in de vlees en vis overlappen elkaar. Daarnaast zijn bedrijven in meerdere sectoren en/of in meerdere onderdelen van de keten actief.

Vleeswaren

Aantal werknemers: 3.010, waarvan onder cao: 2.585. Aantal werkgevers: 105.
Grootste bedrijven: Zwanenberg en Stegeman

Vleessector

Aantal werknemers: 7.000 vast, 5.000 uitzendkrachten. Aantal werkgevers 391.
Grootste bedrijven: VION en Van Drie-groep.

Pluimvee

Aantal werknemers: 4.500. Aantal werkgevers: kuikenslachterijen 15. Grootste bedrijven: Plukon, 2Sisters-Storteboom.

Ambachtelijke pluimvee en wildbedrijven

Dit zijn overwegend de zogenaamde "poeliersbedrijven". 2.500 werknemers.

Vis

Aantal werknemers: aanvoer 2.074; handel/verwerking 5.540; detailhandel: 6.000.
Grote visverwerkers: Parlevliet (Katwijk).

Gemaksvoeding

Aantal werknemers: 3.810. Aantal werkgevers: 92. Grootste bedrijven: Mora (onderdeel van Royaan), Ad van Geloven, Johma. Een fusie tussen Royaan en Ad van Geloven is door Brussel niet goedgekeurd, omdat er anders geen concurrentie zou bestaan in Nederland.

Slagers

Aantal werknemers: 14.000. Aantal werkgevers: 3.050. Grootste bedrijven: 'Keurslagers' grootste franchiseketen. De sector kent zowel winkelslagers als meer industrieel georganiseerde bedrijven.

Destructie en gelatine

Aantal werknemers: 400. Aantal werkgevers: 2. Bedrijven: Rendac, SonacBergum, Sonac Vuren (alle onderdeel VION)

Voeding

De Voedingsindustrie kent een kleine 85 cao's, waarvan drie bedrijfsregelingen.

De meeste zijn ondernemings-cao's, geldend voor één enkele onderneming of een groep van ondernemingen onder een concern.

Er is slechts een beperkt aantal bedrijfstak-cao's:

- Drankenindustrie en groothandel
- Graanbewerkende en -verwerkende industrie
- Groenten en fruitindustrie
- Margarine en spijsvettenindustrie
- Sigarenindustrie

Er werken ongeveer 140.000 mensen in de voedingsindustrie waarvan circa een derde vrouw. Grote werkgevers: Unilever, Heineken, Nestlé, Inbev, Heinz, Douwe Egberts.

Zuivelindustrie

In de zuivelindustrie werken 10.000 werknemers. Er is sprake van drie landelijke cao's, waarbij de meeste bedrijven zijn aangesloten.

- Zuivelindustrie
- Hoger Personeel Zuivel Industrie
- Pensioen Zuivelindustrie

Er zijn zo'n 20 ondernemingen actief, Friesland Campina domineert de bedrijfstak. Groei moet vooral van buiten Europa komen. De sector werkt nauw samen met China. Afrika is opvallende groeier in de export buiten Europa.

Kaaspakhuisbedrijven

Een aparte plaats in de zuivelsector is er voor de Kaaspakhuizen. Er zijn ongeveer 100 bedrijven, waarvan enkele met meer dan 200 werknemers. Het grootste deel bestaat echter uit midden- en klein bedrijven. In de Kaaspakhuizen werken 4.500 werknemers. Er is één bedrijfstak-cao, de cao Particuliere Kaaspakhuisbedrijf; deze is sinds 2012 niet meer afgesloten.

Brood en zoetwaren

De brood en zoetwaren sector kent twee landelijke cao's:

- Bakkersbedrijf
- Zoetwarenindustrie

en losse bedrijfs-cao's.

Bakkerijsector heeft circa 45.000 werknemers en Zoetwarenindustrie circa 15.000 werknemers. Voor het bakkersbedrijf is in 2014 een nieuwe cao afgesloten.